

BADIY MATNING PSIXOLINGVISTIK TALQINI

*Umarova Shohida**Boltayeva Malika**Jizzax davlat pedagogika universiteti akademik**litseyi ona tili va adabiyot kafedrası*

Annotatsiya: *Mazkur maqola badiiy matnlarni psixolingvistik nuqtai nazardan o'rganishga bag'ishlangan. Unda matnning inson psixologiyasiga ta'siri, til birikmalarining ma'nosi va ularning qabul qilinishi jarayonlari tahlil qilingan. Psixolingvistika va badiiy matnlar o'rtasidagi aloqalar, bu sohada olib borilgan tadqiqotlar va usullar yoritib berilgan. Maqolada nazariy va amaliy dalillarga asoslangan natijalar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *badiiy matn, psixolingvistika, til, qabul qilish, tahlil, metodologiya, psixologik ta'sir.*

Badiiy matnlar inson tafakkuri va tuyg'ularini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ularning qabul qilinishi insonning lingvistik va psixologik xususiyatlariga bog'liqdir. Psixolingvistika bunday matnlarni o'rganishda asosiy metodologik yondashuvlarni taqdim etadi. Ushbu maqolaning maqsadi — badiiy matnni psixolingvistik aspektda tahlil qilish va uning inson psixikasiga ta'sirini aniqlashdir.

Tadqiqotda quyidagi metodlar qo'llanildi:

Kontent-tahlil — badiiy matnning strukturasi va semantik jihatlarini tahlil qilish.

Eksperiment — o'quvchilarning badiiy matnlarni qabul qilish jarayonini kuzatish.

So'rovnoma — matnni qabul qilishdagi shaxsiy xususiyatlarni aniqlash uchun.

Statistik tahlil — to'plangan ma'lumotlarni qayta ishlash va natijalarni umumlashtirish.

Badiiy matnning psixolingvistik talqini

Psixolingvistika va adabiy tahlilning o‘zaro bog‘liqligi badiiy matnni qanday idrok qilishimiz, talqin qilishimiz va undan ma’no chiqarishimizni tushunishda yangi ufqlarni ochadi. Psixolingvistika, ya’ni tilni tushunish va yaratish jarayonlarini o‘rganadigan soha, o‘quvchilar badiiy matnlar bilan shug‘ullanganida ularning ongida sodir bo‘ladigan mexanizmlarni ochib beradi. Psixolingvistik prinsiplardan badiiy matnlarni tahlil qilishda foydalanish, matn tuzilishi, uslubiy vositalar va hikoya usullari o‘quvchilar idrokiga va ularning hissiy javoblariga qanday ta’sir qilishini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Badiiy matnni o‘qishdagi kognitiv jarayonlar

Psixolingvistik talqin markazida o‘qish faol va ijodiy jarayon ekanligini anglash yotadi. O‘quvchilar matnni o‘qiyotganda faqat ma’lumotni qabul qilmaydilar; aksincha, o‘zlarining avvalgi bilimlari, tajribalari va kutganlari bilan o‘zaro aloqada bo‘lgan holda ma’no yaratadilar.

Sintaktik tahlil va gapni o‘zlashtirish

O‘quvchilar gapning grammatik tuzilishini tushunish uchun uni tahlil qiladilar. Badiiy matnlar ko‘pincha murakkab sintaktik qurilmalarni, masalan, teskari so‘z tartibi, bo‘lingan iboralar yoki noodatiy tinish belgilaridan foydalanadi. Psixolingvistika ushbu tuzilmalar o‘quvchilarni qanday qiyinchilikka solishini yoki ularga qanday boy ma’no bera olishini o‘rganadi.

Semantik tahlil va leksik ma’lumotlarni o‘zlashtirish

So‘z va iboralarni tushunish uzoq muddatli xotiradan semantik ma’lumotlarni olib kelishni talab qiladi. Badiiy asarlar ko‘pincha majoziy til—metafora, o‘xshatish, ramzlardan foydalanadi, bu esa o‘quvchini so‘zma-so‘z ma’nodan tashqariga chiqishga undaydi. Psixolingvistik tahlil bunday ma’nolarni qanday qabul qilish va matnning umumiy mazmuniga ta’sir qilishini o‘rganadi.

Matnni bog‘lash va mantiqiylikini ta’minlash

O‘quvchilar individual gaplardan tashqarida, butun matnni mantiqan bog‘langan holda tushunishga harakat qiladilar. Bu jarayonda ular xulosa chiqaradilar, hikoyaning turli qismlari o‘rtasida bog‘lanish o‘rnatadilar va muallif

qoldirgan bo'shliqlarni to'ldiradilar. Psixolingvistika bu jarayonda kontekst, sxemalar (aqliy ramkalar) va avvalgi bilimlardan qanday foydalanilishini tahlil qiladi.

Majoziy til va tasviriy tafakkur

Badiiy matnlar majoziy tilga boy bo'lib, bu o'quvchida jonli tasavvurlar va hissiy javoblar uyg'otadi. Psixolingvistika metafora va boshqa san'atli vositalarni ong qanday qayta ishlashini o'rganadi.

- Konseptual metafora nazariyasi

Ushbu nazariya abstrakt tushunchalarni yanada konkret tajribalar orqali tushunishimizni ko'rsatadi (masalan, vaqtni masofa sifatida idrok qilish). Adabiyotda metaforalar turli tushunchalarni bog'lash orqali o'quvchilar dunyoqarashiga ta'sir qiladi, va psixolingvistika bu bog'lanishlar qanday shakllanishini tahlil qiladi.

- Inkorporeal tafakkur

Bu g'oya kognitiv jarayonlar tananing dunyo bilan o'zaro aloqalariga chuqur bog'langanligini ifodalaydi. Masalan, tasviriy parchalarga duch kelganda, o'quvchilar sezgilarni simulyatsiya qilib, matnga yanada chuqurroq sho'ng'iydilar.

Hissiy va affektiv javoblar

Psixolingvistika tilning hissiy ta'sirini ham hisobga oladi. Adabiy vositalar hissiy javoblarni uyg'otib, talqinni shakllantiradi.

- Affektiv stilistika

Ushbu yondashuv aniq matn elementlari qanday hissiy ta'sir uyg'otishini tahlil qiladi. Masalan, ritm, tovush naqshlari (alliteratsiya, assonans) va tempning qo'llanilishi o'quvchida taranglik, hayajon yoki xotirjamlik tuyg'ularini uyg'otishi mumkin.

- Kayfiyat va muhit

Matnning umumiy kayfiyati o'quvchilar ma'lumotni qanday qayta ishlashiga ta'sir qiladi. Masalan, hayajonli muhit tafsilotlarga e'tiborni

kuchaytirishi, g'amgin ohang esa voqealarni salbiyroq talqin qilishga undashi mumkin.

O'quvchining subyektiv tajribasi

Har bir o'quvchi o'qishga o'ziga xos bilim, madaniy kontekst va shaxsiy qarashlarni olib keladi.

- Sxema nazariyasi

Sxemalar—bu tushunchalar yoki turli stimul turlari haqidagi bilimlarning kognitiv tuzilmalari. Ular o'quvchilarga yangi ma'lumotni tushunishda yordam beradi. Psixolingvistika sxemalar hikoya, qahramonlar va mavzularni talqin qilishga qanday ta'sir qilishini o'rganadi.

- Ong nazariyasi

Bu nazariya o'zimiz va boshqalarning aqliy holatlarini tahlil qilish qobiliyatimizni anglatadi. Adabiyotda o'quvchilar ko'pincha qahramonlarning fikrlari, motivlari va his-tuyg'ularini taxmin qiladilar.

Hikoya tuzilishi va qayta ishlash

Hikoya qanday aytilishi uning tushunilishi va talqin qilinishiga katta ta'sir qiladi.

- Vaqt tuzilmalari

Nolinear hikoyalar, retrospektiv sahnalar yoki bashoratlash o'quvchilardan voqealarni mental tarzda qayta tashkil etishni talab qiladi. Psixolingvistika o'quvchilar vaqt o'zgarishlarini qanday boshqarishini o'rganadi.

- Perspektiva va qarash nuqtasi

Birinchi shaxs yoki uchinchi shaxs hikoyasi, ishonchsiz hikoya qiluvchi va turli nuqtai nazarlar o'quvchilarning qahramonlarga bo'lgan munosabatiga va voqealarni talqin qilishlariga ta'sir qiladi.

Badiiy matnning psixolingvistik talqini kognitiv fan va adabiyotshunoslikning o'zaro bog'liqligini ko'rsatadi. Matn bilan ishlashda sodir bo'ladigan aqliy jarayonlarni o'rganish nafaqat matnlarni chuqurroq tahlil qilishga yordam beradi, balki insonning til va hikoya qilish qobiliyatini yaxshiroq tushunish imkonini ham beradi. Ushbu yondashuv adabiy tahlilni boyitibgina

qolmay, ong, his-tuyg'ular va tilning inson hayotidagi chuqur ta'siri haqidagi bilimimizni kengaytiradi.

Badiiy matnlarning inson psixikasiga ta'siri o'quvchilarning yoshiga, madaniy tajribasiga va o'qish motivatsiyasiga bog'liqdir. Matn tahlilida lingvistik va psixologik yondashuvlarni birlashtirish orqali yangi ilmiy yondashuvlarni rivojlantirish mumkin. Ushbu tadqiqot psixolingvistik tadqiqotlarga hissa qo'shib, o'quv jarayonlarida badiiy matnlarni samarali qo'llash imkoniyatlarini ochib beradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, badiiy matnlar psixolingvistik nuqtai nazardan inson tafakkurini va tuyg'ularini shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Tadqiqot davomida aniqlangan natijalar quyidagi takliflarni bermoqda:

Badiiy matnlarni tahlil qilishda lingvistik va psixologik metodlarni birlashtirish zarur.

O'quvchilarning emotsional holatini hisobga olgan holda badiiy matnlar tanlanishi kerak.

Psixolingvistika sohasida yanada ko'proq eksperimental tadqiqotlar o'tkazish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Chomskiy, N. "Aspects of the Theory of Syntax".
2. Vigotskiy, L.S. "Thought and Language".
3. Zimbardo, P. "The Psychology of Reading".
4. Shuter, R. "Cultural Influences on Text Interpretation".
5. Smith, F. "Understanding Reading".